

Gazdasági reformkísérletek Csehszlovákiában a szocializmus idején

A szocialista rendszer olyan országokban honosodott meg, amelyek a politikai, társadalmi és gazdasági fejlődés különböző szintjén álltak. Ezekben az országokban tulajdonképpen csak egy dolog volt közös, mégpedig az, hogy a második világháború idején a német megszállókat a Vörös Hadsereg üldözte el, pontosabban szólva a háború utáni nagy osztozkodás idején a szovjet érdekszférába kerültek. Noha Nyugat- és Dél-Európa népei hasonló módon kerültek az Egyesült Államok befolyása alá, közöttük a kohézió – az ott is meglévő ellentétek ellenére – sokkal nagyobbak bizonyult.

A keleti blokk országai közti ellentétek és különbségek sokrétűek voltak. Mi több, ezek a fejlettségbeli különbségek nemcsak észak–dél, Közép-Európa–Balkán viszonylatban álltak fenn, hanem a közvetlenül szomszédos országok között is. Nem véletlen, hogy az első komoly repedések már fél évtized múlva, Sztálin halála után jelentkeztek.

A szocializmus bevezetését számos tényező segítette, illetve hátráltatta. A társadalmi fejlődés adott állapotán kívül ilyen volt többek között a kollektív tulajdonformákhoz vagy a valláshoz való viszonyulás, de döntő szerepet játszott a Szovjetunióhoz, a nagy szláv államhoz fűződő viszony is. Már közvetlenül a második világháború után formálódni kezdett, hogy az egyes államok idővel milyen szocializmust építenek ki, és így módon a társadalom milyen irányba fejlődik.

Csehszlovákia gazdasági fejlődésének vázlata a szocializmus idején

Csehszlovákia helyzeti előnye a háború után azonnal megmutatkozott. Amíg a térség legtöbb országa a vesztesek oldalára került, Csehszlovákia a háborút győztesként fejezte be. Annak ellenére, hogy az ország két része között jelentős különbségek voltak, összességében ipari-agrár államnak számított, míg a keleti blokk többi országa – a Német Demokratikus Köztársaságot kivéve – agrár-ipari vagy agrár jellegű volt. Csehszlovákia külpolitikai szempontból is előnyt élvezett. A szlovák nemzeti mozgalom megindítóit már a 19. század közepétől csodálattal tekintették a

* A szerző a Trencsényi Alexander Dubček Egyetem Társadalmi és Gazdasági Kapcsolatok Karának adjunktusa (Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Trenčín, Študentská 3.).

nagy szláv testvére.¹ A Szovjetunió iránti szimpátia már a második világháború előestéjén megjelent az egész országban. Amikor a nyugati nagyhatalmak a Németországgal való kiegyezést, a területi engedményeket támogatták, a Szovjetunió hajlandó lett volna katonai segítséget nyújtani a csehszlovák államnak. A háború alatt a kommunisták presztízse csak tovább nőtt, mivel ők álltak ki legkövetkezetesebben Csehszlovákia egysége mellett, és a megszállás alatt is ők voltak az ellenállás legaktívabb tagjai. A Vörös Hadsereget legőszintebben talán éppen Csehszlovákiában ünnepezték. A háború után a lakosság óriási tömegei támogatták, hogy az ország sorsát politikailag és gazdaságilag a Szovjetunióhoz kössék.² Nem véletlen, hogy a kommunista párt a szabad választásokon éppen itt volt a legsikeresebb.³

Csehszlovákia szovjetizálását segítette, hogy a lakosságtól nem volt idegen a kollektív tulajdonlási forma. Hasonló mondható el a gazdaság menetébe való állami beavatkozásról, az államosításokról és a nagyvállalatok tulajdonosváltásáról.⁴ Persze arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tulajdoncsere jelentős mértékben az ország nem szláv lakosságát érintette.

Az 1940-es évek harmadik negyedében a csehszlovák közgazdászok nagyon bizakodók voltak. Az ország gazdasági fejlettségéből adódóan a szovjet gazdaságpolitikára olyannyira jellemző nehézipari beruházások túlméretezését is jól bírta. Az 1940–1950-es évek fordulóján, amikor az NDK gazdaságát nagyrészt a jóvátétel kötötte le, Csehszlovákia volt a szovjet blokk legfejlettebb állama, termékeit probléma nélkül tudta értékesíteni a keleti piacokon. Sőt, a közelmúlt örökségként a cseh gazdaság – ezen belül a könnyűipar, de a nehézipar bizonyos ágazatai, mint a fegyvergyártás – még Nyugaton is versenyképes árukat volt képes előállítani.⁵ Mindezt még azzal kell kiegészíteni, hogy az ország jelentős széntartalékokkal rendelkezett, ami jelentősen segítette a nehézipar bővülését. Ahogy azt az 1. táblázat is mutatja, a háborút követő években az ország legjelentősebb kereskedelmi partnerei között ott voltak a világ legfejlettebb államai. A Szovjetunió előkelő helye elsősorban politikai okokkal magyarázható.⁶

1 Ivantyšynová, 1987; Ivantyšynová, 2011.

2 Lipták, 1998. 271.

3 Az 1946. évi választásokon a CSKP országos szinten 40,17, Csehszlovákia 43,26, Morvaországban és Sziléziában 34,47 százalékot szerzett. Szlovákiában Szlovákia Kommunista Pártjára a választók 30,37 százaléka voksolt. A kommunista párt Csehszlovákia ezzel az eredménnyel győzött, ellenben az ország keleti felén a polgári pártokat tömörítő Demokrata Párt 62 százalékot ért el (Barnovský, 1993. 96–97.).

4 Lásd például Eduard Beneš 1940-ben megjelent *Demokrácia ma és holnap (Demokracie dnes a zítra)* című könyvét: „...a háború második legjelentősebb következménye (...), hogy a termelőerőket államosítják, vagy kollektivizálják és szocializálják”, illetve meg kell szüntetni a „botrányos igazságtalanságokat bizonyos csoportok meggazdagodásánál”. Beneš, 1999. 238–239.

5 Meg kell említeni, hogy a két háború közötti cseh ipari fejlettség jelentős részben mítosz, amelyet cseh történészek is megpróbálnak eloszlatni. Lásd erről bővebben: Kubů–Pátek, 2000.

6 Az 1943. december 12-én aláírt csehszlovák–szovjet egyezmény egy gazdasági részt is tartalmazott. A memorandumban szerepelt, hogy a háború után a csehszlovák külkereskedelemben Szovjet-Oroszország is komoly szerepet fog kapni; kölcsönösen figyelembe fogják venni a másik ország termelési terveit, alapanyag-szükségeit és a termékek értékesítését; alapvetően azonos fegyverrendszereket kívánnak hadrendbe állítani; az együttműködés a kutatásra is ki fog terjedni; a két ország között közlekedési folyosó létesül. A memorandumban az is szerepelt, hogy Csehszlovákiában a legfontosabb ipari szektorokat, a bányászatot és az energetikát államosítani fogják, átszervezik a bank- és hitelrendszert.

1. táblázat. Csehszlovákia legnagyobb kereskedelmi partnerei forgalom alapján

1945		1946		1947		1948	
ország	%	ország	%	ország	%	ország	%
Szovjetunió	26,0	Svájc	13,0	Nagy-Britannia	9,0	Szovjetunió	15,8
Svájc	25,0	Szovjetunió	11,0	Svájc	8,9	Nagy-Britannia	6,9
Magyarország	14,9	Svédország	8,4	USA	7,3	Jugoszlávia	6,6
USA	9,2	USA	7,9	Hollandia	7,2	Lengyelország	6,2
Ausztria	6,4	Németország	5,8	Svédország	7,1	Hollandia	5,9
Németország	5,4	Nagy-Britannia	5,4	Szovjetunió	5,6	Svájc	4,7

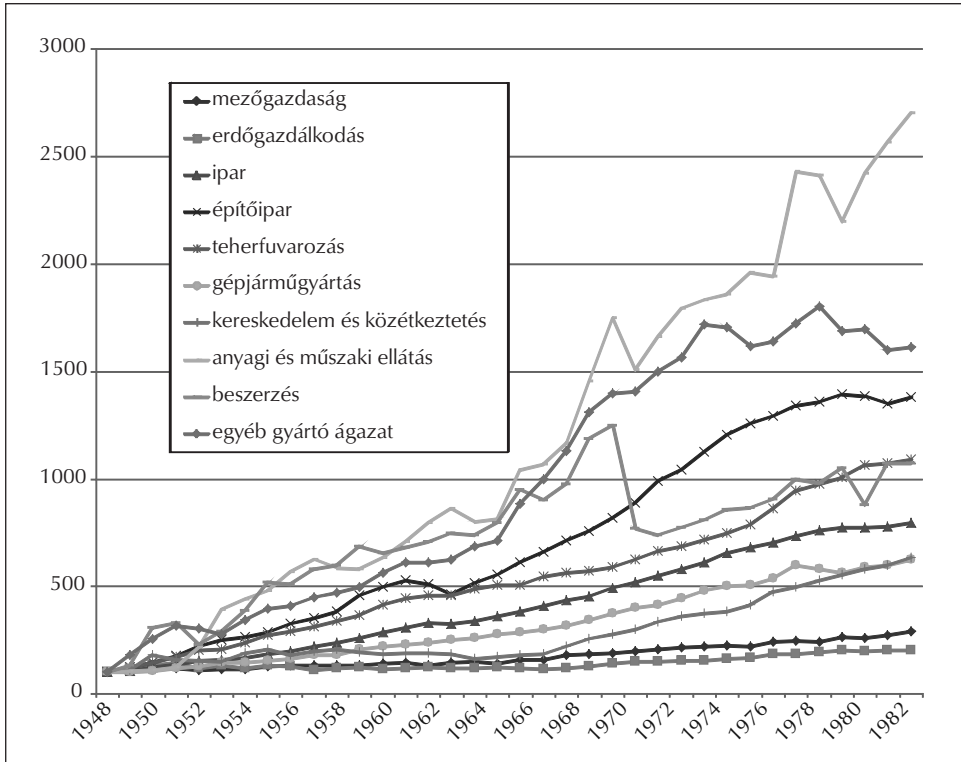
Forrás: Průcha, 2009. 129.

A csehszlovák gazdaság szovjet minta alapján történő átszervezése alapvetően egy időben zajlott a többi kelet-európai országban végbement változásokkal. A legfontosabb irányító szervezet 1951 szeptemberétől az Állami Tervhivatal (*Státní úřad plánovací*) lett. Vezetője, Jaromír Dolanský a CSKP KB tagjai közül került ki. A tervezés szigorúan központosítottá, komplexszé, direktív és részletessé vált. A helyi, járási, kerületi és a szlovákiai központi szervek jogköre szűkült. A gazdasági minisztériumok száma 12-re emelkedett. Megszüntették a 14 központi igazgatóságot (*ústředné ředitelství*), helyettük 94 főigazgatóságot (*hlavní správa*) alakítottak ki, amelyek a minisztériumok alá tartoztak. Ezek irányították az akkor létező 1417 állami vállalatot. A vállalatok korábbi önállósága megszűnt. A növekedés dinamikáját maximalizálták.

A szocialista típusú gazdaságirányítás meghonosításának második lépése a tervezés szovjet módozatának a bevezetése volt 1952 áprilisában. Amíg a korábbi tervek a prioritásokon alapultak és mintegy 100 feladatot tartalmaztak, számuk 1951-re 1100-ra nőtt és az ipar kétharmadát foglalták magukban, illetve kiterjedtek a belkereskedelemre, továbbá néhány szolgáltatási ágazatra. Az ötéves tervet a vállalatok számára éves feladatsorra bontották. A tervet „mobilizációs-nak” kezdték nevezni, ami alatt a feszességet értették, és általában természetes mutatókban adták meg. Az ár, a költségek, a jövedelem és a nyereség többnyire csak nyilvántartási kategóriákká váltak. A szovjet rendszer hivatalos átvételét 1953. január 1-jén jelentették be, és nyers formájában 1958-ig, fő kereteiben egészen az 1980-as évekig működött.⁷

A nehézipar, illetve az ehhez közvetlenül kapcsolódó fegyvergyártás kiemelt szerepe Csehszlovákiában is teljes mértékben érvényesült. Ennek fontosságát könnyű volt megindokolni, mivel az 1940–1950-es években a gazdaságilag erős államokban a nehézipar dominált. A csehszlovák szakértők úgy látták, hogy a nehézipari termékek külgazdasági szempontból is megfelelőbbek, mint a hagyományos

⁷ Průcha, 2009. 262–265., 372–378.

1. ábra. A termelés ágazati fejlődése Csehszlovákiában 1948 és 1983 között (%)

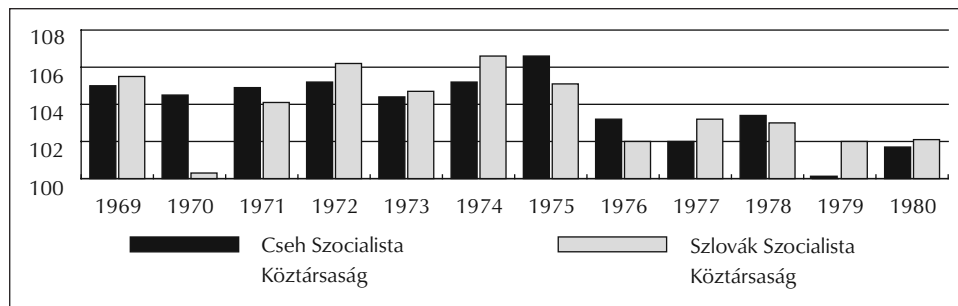
Forrás: *Historická statistická ročenka ČSSR*, 1985. 84.

fogyasztási cikkek, ugyanis a gépek jó csereszkozt kínálnak az alapanyagokért és az élelmiszerért.

Az 1954–1955-ös gazdasági megtorpanás ellenére a növekedés 1961-ig töretlen volt. Azt már akkor is tudatosították, hogy a bővülés mögött mennyiségi tényezők állnak, amelyek aztán 1961–1962-re kifulladtak. Tekintettel az 1958–1959-es évek sikereire, az 1961-től induló harmadik ötéves tervben még óriási elvárásokat fogalmaztak meg, ami jelentős mértékben szovjet nyomásra történt, a Szovjetunióban ugyanis abban az időben hatalmasodott el az „érjük utol a Nyugatot” doktrína. 1961 és 1965 között az ipar esetében 42 százalékos, a mezőgazdaságban pedig 23 százalékos növekedést irányoztak elő. Amíg az első évben még volt valamilyen mértékű fejlődés, a másodikban stagnálás, a harmadikban egyenesen visszaesés következett be. A hibákat Antonín Novotný elnök a vállalatok túlzott önállóságában vagy azok lokálpatriotizmusában látta.⁸

Az ország keleti felében a válságjelenségek 1961 táján kezdtek megmutatkozni, és többek között ellátási gondok formájában jelentkeztek. Ugyanakkor az erős iparosítási hullám ellenére 23,46 százalékot tett ki azok aránya, akik nem álltak

8 Šik, 1990. 94–95.

2. ábra. A cseh és a szlovák nemzeti jövedelem éves növekedése egy dolgozóra számítva (%)

Forrás: Bálek, 1998. 104.

alkalmazásban, szemben a csehországi 13,96 százalékkal. 1963-ban országos szinten 5,1, Szlovákiában 7,3 százalékos ipari bővülésre számítottak, a valóságban azonban nem történt növekedés, sőt bizonyos visszaesés következett be. Ez Csehszlovákia történetében egyedülálló volt, de minderről a lakosságot nem tájékoztatták. Amíg az országos szintű visszaesés a sztálinista gazdaságmodell számlájára írható, történelmi vélemények szerint⁹ a szlovákiai számok mögött államjogi tényezők álltak, mivel a szlovák nemzeti szervek kompetenciái a gazdasági fejlődés tekintetében elégtelenek voltak. Hiába irányult átlagon felüli tőkeinjekció az ország keleti felébe, az iparban arányaihoz képest mégis kevesebb munkahely létesült.

A makrogazdasági problémák nem bizonyultak tartósak, az 1970–1980-as években a csehszlovák gazdaság növekedett (1–2. ábra). Mindent összevetve a normalizáció időszakát Alexej Bálek a következőképpen értékeli: „Noha a csehszlovák gazdaság teljesítménye az 1970-es években nőtt, a gazdasági rendszer nem volt képes növelni, a nyugat-európai szintre emelni a hatékonyságot. Erre a veszjelre az akkori vezetés nem reagált a megfelelő módon, ami 1989-ben a rendszer halálának az egyik okozója volt.”¹⁰

A reformgondolat megjelenése Csehszlovákiában

A volt keleti blokk országainak túlnyomó többségével ellentétben a csehszlovák állampárt vezetése ritkán döntött úgy, hogy mélyreható gazdasági átalakításokra van szükség. Az ország gazdaságának a stabilitását mutatja, hogy a gazdaságtörténet¹¹ csupán csak két gazdasági reformidőszakot ismer, mégpedig az 1957 és 1960 közöttit, amelynek lezárulása 1962-ig tartott, majd az 1964 és 1968 között véghezvitt kísérletet, amely 1969 áprilisában fejeződött be. Zdislav Šulc,¹² a téma egyik

9 Londák–Sikora–Londáková, 2002. 165–167.

10 Bálek, 1998. 127.

11 Průcha, 2009. 21.

12 Zdislav Šulc (1926): 1947 és 1969 között újságíró, majd a Csehszlovák Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetének munkatársa. Ezután nyolc évig egy gumiabroncsgyártó vállalat alkalmazottja.

ismert szakértője ugyan több szakaszt felsorol,¹³ de ő is csak két reformról ír. Egy további könyvében¹⁴ nem kevesebb mint nyolc időszakot számolt össze.¹⁵ A második, a prágai tavaszba torkolló reform Ota Šik¹⁶ nevével fonódott össze.

Az átalakításoknak nem csupán gazdasági, hanem politikai és társadalmi okai is voltak. Ebből a szempontból Csehszlovákia helyzete szintén kivételes. Amíg a többi szocialista országban az állampárt vezetésében végbement változtatások gyakran konfliktussal jártak, itt ez sokkal kevésbé volt jellemző. Ennek következménye volt viszont, hogy a desztalinizáció elhúzódott. Sztálin halála után néhány nappal, 1953. március 14-én Klement Gottwald is eltávozott az élők sorából. Ez jelentősen megkönnyítette a CSKP keményvonalasainak a helyzetét, ugyanis nem kellett számot vetniük a személyi kultusszal. Antonín Zápotocký (1953–1957) és Antonín Novotný (1957–1968) államelnöksége alatt nagyon sokáig alig változott a politikai irányvonal. Politikai enyhülés csak az 1960-as években, 1968 végéig volt tapasztalható, majd 1968 után, Gustáv Husák pártfőtitkársága idején ismét a keményvonalasok vették kezükbe az irányítást, és végrehajtották a visszarendeződést.

Andrew C. Janos a leírtakhoz hozzáteszi, hogy a rendszerrel szembeni ellenállást jelentősen csökkentette, hogy Csehszlovákia az 1960-as évek közepéig, amikortól aztán az NDK megelőzte, egy kelet-európai fogyasztói paradicsom volt.¹⁷

A szocializmus első időszakában Csehszlovákiában nyilvános és tömeges ellenállásra került sor. A forgalomban levő pénz elértéktelenedett, és nagy infláció következett be. A kormány a problémát pénzreformmal oldotta meg: 1953. június 1-jén minden előzetes cáfolat dacára a lakossági megtakarításokat az összeg nagy-

---

A Charta '77 egyik aláírója. A normalizáció idején szamizdatban publikál. 1992-ben habitál és egyetemi oktatóként számos könyvet ad közre.

- 13 „1. A csehszlovák gazdaság első rendszerszerű átalakítása: államosítás és központi tervezés (1945–1952)
 – Február előtti időszak (1945. május – 1948. február): demokratikus politikai rendszer, részleges államosítás és a terv összekapcsolása a piaccal.
 – Február utáni időszak (1948–1952): a totalitárius politikai rendszer bevezetése és a szovjet gazdasági mechanizmus modelljének az átvétele.
 2. Kísérletek a rendszer megváltoztatására és ezek sikertelenségei (1953–1989)
 – A szovjet modell válságának a kezdete (1953–1956).
 – Az első sikertelen gazdasági reform (1957–1964).
 – A második gazdasági reform és annak erőszakos elfojtása (1965–1969. április).
 – Az úgynevezett normalizáció időszaka (1969–1989).
 – A csehszlovák gazdaság második rendszerszerű átalakítása (1990–1995).” Šulc, 1998. 7.

14 Šulc, 2000. 211–212.

15 Az elsőnek a kétéves tervet tartja (1947–1948), a másodiknak a szovjet típusú tervgazdálkodásra való áttérést (1949–1952), a következő az úgynevezett első gazdasági reform 1958-ban, ezt a „régji” tervutasításos rendszerrel a „bruttó termelésre” való áttérés követi, az ötödik az úgynevezett második gazdasági reform 1966 után, a hatodik a központi elosztásos rendszer és a „bruttó termelés” újjáélesztése, a hetedik a vállalati normatív gazdálkodás ismételt bevezetése az 1970-es évek közepén, a reformok sorát végül a gazdasági mechanizmus 1987-ben meghirdetett átalakítása zárja.

16 Ota Šik (1919–2004): 1940-tól a CSKP tagja. Ellenállóként a koncentrációs tábor is megjárta. A háború után elvégzi a politikai főiskolát. 1961-től a Csehszlovák Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetének a vezetője. 1962-től a CSKP KB tagja. 1968. március 30. és szeptember 3. között miniszterelnök-helyettes, majd emigrál. 1970-től a Sankt Gallen-i egyetem tanára. A rendszerváltozás után Václav Havel tanácsadója. Nagyon termékeny tudós, írásai magyarul is megjelentek.

17 Janos, 2003. 326.

ságától és elhelyezésétől függően 5:1, 6,25:1, 10:1, 25:1, valamint 50:1-hez arányban váltották át. A pártvezetés a reformot a burzsoázia és a spekulánsok elleni harc nevében hajtotta végre, ennek ellenére az akció legnagyobb vesztesei a jól kereső ipari munkások voltak. A lakosság a döntésre munkabeszüntetésekkel és demonstrációkkal reagált. A legnagyobbra 20 ezer ember részvételével Pilsenben került sor. A hatalom ellenreakcióként mintegy 500 munkást tartóztatott le.¹⁸

Az, hogy a gazdaságban az 1950-es években mégsem mentek rendben a dolgok, mutatják a kirakatpercek vádjai. Halálbüntetést kapott, és ki is végezték az elnöki hivatal népgazdasági bizottságának elnökét, Ludvík Frejkát; a CSKP KB gazdasági főtitkárhelyettesét, Josef Frankot; Otto Fischl pénzügyminiszter-helyettesét; Rudolf Margolius külkereskedelmi miniszter-helyettesét. Börtönbüntetést kapott Eugen Löbl későbbi külkereskedelmi miniszter-helyettes, továbbá Josef Goldmann, a Tervhivatal vezető munkatársa, Eduard Outrata, valamint több vállalat vezérigazgatója. A vádak között szerepelt a szabotázs, a nehézipar elhanyagolása, a rémhírterjesztés, miszerint az országban nincs elég érc és alapanyag, az ipari termelés profiljának a szűkítése, a termelő kapacitások szándékos alultervezése, a tervdokumentáció késedelmes elkészítése, a beruházások túlzott szóródása, a kapitalista forrásból származó nyersanyagra való hagyatkozás fenntartása, a kapitalista országokba való hűskivitel engedélyezése, a magas áron realizált kivitel a szocialista országokba, a burzsoá szakértők alkalmazása, illetve a kulákok beléptetése a szövetkezetekbe.¹⁹

A nem hivatalosan „új kurzusnak” nevezett módosításra 1953 elején került sor Csehszlovákiában. A legfontosabb intézkedések közé tartozott a tézesítés felüggesztése, a tervgazdálkodás enyhítése egy kétéves konszolidációs terv bevezetésével, a beruházások átcsoportosítása a fogyasztásba, a hadi kiadások csökkentése, a szociális kiadások növelése, illetve a tőkés külkereskedelmi partnerek arányának növelése.

Moszkvából a csehszlovák vezetést is felszólították, hogy hajtson végre változtatásokat. A Titkárságnak a lányi kastélyban tartott találkozáján születtek meg az augusztusi tézisek (*Srpnové teze*), amely dokumentum a CSKP 1948 óta tartó gazdaságpolitikájának az értékelését tartalmazta. Eszerint a kormány néhány nehézipari ágazat esetében túl gyors tempót határozott meg, miközben a könnyűiparra és ezen belül az élelmiszeriparra nem fordított elegendő figyelmet. Az elfogadott öt éves tervvel szemben felemelte az előirányzatokat, viszont elhanyagolta a dolgozók anyagi és kulturális igényeinek a kielégítését. A tézisekben kitértek arra is, hogy a kis- és középparasztok érdekeit megsértették, de konkrét javító javaslatokat is megfogalmaztak.²⁰

Két év múlva egy újabb reformpróbálkozás született. A pártvezetés 1955 szeptemberében tette közzé *A CSKP KB és a CSK [Csehszlovák Köztársaság] kormány tézisei a csehszlovák ipar további műszaki fejlődéséről* (Teze ÚV KSČ a vlády ČSR o dalším technickém rozvoji československého priemyslu) című dokumentu-

18 Renner–Samson, 1993. 43.

19 Průcha, 2009. 277–278.

20 Pernes, 2003. 178–183.

mot. Ebben, ha bátortalanul is, de rámutattak a műszaki fejlesztések elmaradására a gépiparban, az energetikában és a vegyiparban. Vita kezdődött az intenzív és az extenzív gazdasági növekedésről.²¹ Az enyhébb légkör azonban nem tartott sokáig, legfeljebb 1956 nyaráig. Az évtized második felében végleg felszámolták a még megmaradt magángazdaságot, és megindult a szövetkezetesítés következő hulláma is. A nagyipar ismételten prioritást kapott.

A változtatás szükségességét, a „tűzoltásos módszer” elégtelenségét azonban a párt is érezte. A CSKP 1957. februári konferenciáján felmerült, hogy a tervezés és a finanszírozás terén új módszert kell kidolgozni. Mivel a felkért szakértők képtelenek voltak elszakadni az ortodox gazdasági felfogástól, megszületett a politikai akarat egy reform véghezvitelére. A csehszlovák gazdaságtörténet ezt a változtatási kísérletet mint az első gazdasági reformot tartja számon. Kidolgozására az Állami Tervhivatal helyettes elnökét, Kurt Rozsypalt²² kérték fel. A végrehajtásra 1958–1960 folyamán három lépcsőben került sor. Az első lépés lényege nagyobb gazdasági egységek (*výrobné hospodárske jednotky*, VHJ)²³ kialakítása volt, aminek következtében a nemzeti vállalatok száma 1417-ről 383-ra csökkent, és decentralizációval járt együtt. Második körben változtattak a tervezésen, és növelték a vállalatok anyagi érdekelttségét. A harmadik lépésben megváltoztatták a bértarifákat. A reformok azonban legfeljebb csak félgőzzel mehettek tovább.²⁴

Az 1950-es évek reformelképzeléseinek értékelése

A korszak a kortárs csehszlovák gazdaságtörténeti vélemények alapján felemás megítélést kapott. Egyrészt a szélsőséges központosítás, a szövetkezetek életébe való agresszív beavatkozás, a közös tulajdonlás negatívan hatott a háború utáni konjunktúrára. Másrészt viszont az adott világpolitikai helyzetben a javak és pénzügyi források központi elosztása enyhítette a nyugati országok gazdasági embargójának hatását, gyorsította az ipar szerkezeti átalakítását, a külkereskedelmi irányok megváltoztatását, segítette az ország védelmi képességének javítását, a nagyberuházások kivitelezését, továbbá a fejletlen régiók támogatását.²⁵

A szlovák történészek elsősorban Szlovákia szempontjából vizsgálják a folyamatokat.²⁶ Az valóban igaz, hogy az első ötéves tervben mintegy 336,2 milliárd koronát szántak a gazdaság fejlesztésére, ebből az ipar 131,9 milliárd koronával részesült, Szlovákia aránya 28,6, illetve 23,4 százalék volt. 90 ezer új munkahelyet kívántak létrehozni, leginkább a fémfeldolgozásban, a textil-, a ruházati és a vegyiparban. Ami a beruházásokat illeti, aránylag jelentős forrásokat juttattak az energe-

21 Průcha, 2009. 292.

22 Kurt Rozsypal (1916–2013): csehszlovák kommunista politikus, egyetemi tanár, közgazdász. A csehszlovák gazdaságtörténet az első gazdasági reformot az ő nevéhez köti.

23 Stark Antal könyvében (1987. 80.) a VHJ-ket középírányító szervként határozza meg.

24 Šulc, 1998. 24–27.

25 Průcha, 2009. 275–277.

26 Londák, 1999. 62., 68–72.

tikai szektornak. Eredetileg komolyan felmerült a „szlovák arany”, a fafeldolgozás jelentős bővítése, de inkább a nehézipar elsőbbsége mellett döntöttek. Az első öt-éves terv nagy kedvezményezettje a garamszentkereszti alumíniumkohó volt.

Jelentős problémát okoztak viszont a hatásköri kérdések, azaz a gazdaság irányítása és szervezése. A kereskedelmi és iparkamarák, iparszövetségek, gazdasági csoportok, a Gazdasági Tanács, az Állami Terv és Statisztikai Hivatal stb. kapcsolatai nem voltak törvényileg szabályozva. A gondokat a gyakori átszervezések csak tovább súlyosbították. Ezek mögött úgyszintén központosítási kérdések álltak. Az ellentétek mögött gyakran nemzetiiségi problémák álltak. A Szlovák Tervhivatal feladata volt saját elképzelései alapján kidolgozni a szlovák gazdaság fejlődésének irányelveit, esetenként néhány konkrét problémakört, de a végső döntés a prágai Állami Tervhivatal kezében volt. A szlovák önállóság bővítésének valamennyi kísérletét a burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásának bélyegezték.²⁷

A korszak gazdaságpolitikájának a lényegét Ota Šik²⁸ a következőképpen foglalta össze: *„1957–1958 táján (...) még nagyon meggyökeresedett volt az az elképzelés, hogy a szocialista terveződés semmilyen teret sem engedhet a piacnak. Olyan gondolatok, illetve eszközök, mint a nyereség, ár stb. széles körű használata csak nagyon bántó módon törhetek maguknak utat, és anélkül, hogy sikerült volna felfedniük a tervmutatók rendszerének egyoldalú, csak a mennyiséget figyelembe vevő és a piaci viszonyokat mellőző káros voltát. Az egyre növekvő gazdasági ellentmondások úgyszintén nem voltak bizonyító erejűek, hogy elméleti konklúzióik és elemzéseik képesek lettek volna megdönteni a leegyszerűsített gazdasági elképzeléseket. Ilyen körülmények között a terveződés és az irányítás megváltoztatására csak elégtelen minőségű tervek születhettek, amelyekben a gazdasági eszközök felhasználásának segítségével fellelhetők voltak bizonyos progresszív elemek. Ez azonban csak úgy valósulhatott meg, hogy kompromisszumot kötöttek a régi, mint később megmutatkozott, igen kitartó adminisztratív terv- és igazgatási metódusokkal, ami viszont később megfojtotta az új elemeket is.”*

Ota Šik és a prágai tavasz

A válság a legszembetűnőbben a kohászatban jelentkezett. A gépgyártás bővülésével nem tudott lépést tartani az alap- és a fűtőanyagok beszerzése. A hiányzó anyagokat csak szovjet importból lehetett pótolni, miközben a szektor környezetterhelése egyre nagyobb gondokat okozott. Az ágazat jövedelmezősége a tőkés országokhoz viszonyítva egyre csökkent. Romlott a termékstruktúra is, mivel a fejlett államokban a gépgyártás helyett egyre inkább az elektronika és az elektrotechnika került előtérbe, de a legyártott termékek minősége is gyenge volt. Igaz, hogy a kivitel aránya magas maradt, ám emögött az húzódtott meg, hogy jelentős volt a fejlődő országokba irányuló export. Ez annak a folyamánnya is volt, hogy az 1960-as

27 A kérdéstről lásd bővebben: Kinčok, 2012.

28 Šik, 1968. 8–9.

években a KGST-kivitel csökkent. A külkereskedelem visszaesésében közrejátszott az egyre nagyobb arányban előforduló selejt. A romló külkereskedelmi mérleg következtében nőni kezdett a kapitalista országokkal szembeni eladósodás.²⁹ Csehszlovákia gondjait ezek mellett fokozta még a szakítás Kínával, az extenzív források kimerülése, a mezőgazdaság gondjai és az arab országok bizonytalan piacai.

A CSKP XII., 1962. decemberi kongresszusán ugyan alapvetően gazdasági kérdésekről tárgyaltak, ellenben a pártvezetés többsége ekkor még az 1950-es évek reformjait is negatívan ítélte meg. A politikai vezetés csak 1965 januárjában szánta rá magát a változtatásra. A Központi Bizottság *A népgazdasági tervezés tökéletesítésének főbb irányairól és a pártmunkáról* (O hlavných směrech zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství a o práci strany) címmel határozatot hozott.

A második csehszlovák gazdasági reform megindulására azonban már korábban sor került. Ezt a Šik vezetésével kidolgozott *Tézisstervek a népgazdaság tervirányítási rendszerének tökéletesítéséről* (Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství) című tanulmány elkészítésétől szokták számítani. A tézisekben szerepelt egy áru-pénz kapcsolaton alapuló önszabályzó vállalatgazdasági rendszer kialakítása.³⁰ A téziseket kidolgozó munkacsoport további tagjai Bohumír Komenda, Čestmír Kožusník, Rudolf Kocanda, Jaroslav Matejka és Ladislav Říha voltak.

A közgazdászok csak az 1960-as évek elejétől jelenthették meg első reformelképzeléseiket Csehszlovákiában. Mindazonáltal nem lépték túl az árnyékukat, amikor olyan végkövetkeztetést vetettek papírra, miszerint „...a népgazdaság hatékony fejlődésének alapvető biztosítója az adminisztratív direktív irányítási modell felcserélése egy tökéletesebb tervirányítási rendszerrel”.³¹

A gazdasági változások szükségességének gondolata egyáltalán nem csak Prágában jelent meg. Szlovákiában úgyszintén születtek a témában publikációk, tudományos jellegű munkák, de a sajtóban is élénk vitákat folytattak a gazdasági hatékonyság javításáról mind makro-, mind pedig vállalati szinten. A köztudatba ismét bekerült a piac, a piackutatás vagy a fogyasztás fogalma. Az *Ekonomický časopis*³² hasábjain 1963-ban már külföldi, többek között magyar szerzők gondolatait is közölték. Nem csupán szlovák közgazdászok látogathattak Nyugatra, hanem Szlovákiában is tartottak nemzetközi konferenciákat.

A reform gyakorlati végrehajtása 1965 áprilisában kezdődött. A kísérlet 440, a közlekedésben, a belkereskedelemben, a helyi gazdaságban működő vállalat, illetve termelési és fogyasztási szövetkezet bevonásával indult meg. A többi ágazatra kiterjedő átalakításokra a következő évben került sor. A reform alapkonceptiója a vállalatok anyagi érdekeltiségének a bevezetése volt. Az 1965-ben megtartott XIII. kongresszus úgy döntött, hogy a folyamatot gyorsítani kell, és ennek keretében

29 Kaplan, 2000. 166–174., 195., 237.

30 Průcha, 1996. 114.

31 Goldmann–Kouba, 1967. 130.

32 Magyarul: Gazdasági Folyóirat, a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos kiadványa.

fogadták el a következő ötéves tervet. 1967 januárjától megkezdődött a nagykereskedelmi árak átalakítása.³³

A *Tézistervek* alapján a vállalatok a következőképpen működtek volna:

- az anyag- és energiaköltségek, az amortizáció, illetve a közlekedési kiadások leszámolása után megmaradt volna a bruttó bevétel, a további kiadások egyedüli forrása; ebből kellett volna a vállalatnak fedeznie az átutalásokat az alapokba, a banki hitelkamatok törlesztését, a saját beruházásokat és a nyereségadót;
- a vállalat a költségvetésbe előre meghatározott kulcs alapján vagy százalékosan a bruttó bevételből fizetne be, vagy az elért bruttó nyereségből, esetleg más megfelelő mutató alapján;
- az értékesítést, a bevételt, a nyereséget vagy egyéb vállalati pénzügyi mutatót nem tervmutató alapján határoznák meg, hanem a vállalat által összeállított gyártási tervből és a gyártási hatékonyságból indulnának ki;
- a járulékok és egyéb befizetések átutalása után megmaradna a foglalkoztatási alap, amelybe az egyéni munka alapján kiszabott jutalom tartozna – mindenekelőtt az alapfizetés és a prémium, amiket a vállalati gazdálkodás menynysége, minősége és társadalmi hasznossága alapján határoznának meg.³⁴

Szintén fontosnak tekinthetőek még az árrendszerben végrehajtott változtatások. Három árkategóriát vezettek be. Az alapvető létfenntartáshoz szükséges cikkek árát – mezőgazdasági termékek, alapanyagok – szabályozták. Szabadárúak lettek például a különleges vagy a divatcikkek. Bizonyos ármozgást engedélyeztek a szállító-átvevő viszony esetében.

A változtatások hatásait az 1967-es adatokat figyelembe véve, Průcha 1996-os tanulmányában így foglalta össze:

- nőtt a gazdasági növekedés dinamikája,
- a termelőszférában lassult a foglalkoztatás és a termelékenység, ezzel szemben a mezőgazdaság nagyobb mértékben nőtt,
- hatékonyabbá vált az egész nemzetgazdaság, a fogyasztáshoz képest csökkent a termelés aránya,
- javult az ipar energetikai és külkereskedelmi struktúrája,
- enyhült a belső piac feszültsége,
- csökkent a beruházások aránya.³⁵

A csehszlovák gazdasági reform ekkor sem volt hosszú életű. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy csak addig tartott, amíg Ota Šik vezető pozícióban volt. Az 1968. március 30-án kinevezett kormány két miniszterelnök-helyettese Ota Šik és Gustáv Husák lett. Šik szeptember 3-án lemondott.

33 Průcha, 1996. 116–118. A gazdaságirányítás elveit magyarul a *Közgazdasági Szemle* 1964. évi 12. száma adta közre.

34 Průcha, 2009. 385.

35 Průcha, 1996. 120.

A második reform értékelése

A második reform az egyik legfontosabb előzménye a prágai tavasznak. A prágai tavasz politikai és társadalmi történései, amelyek joggal tekinthetők világpolitikai jellegűnek, sokkal nagyobb figyelmet kaptak, mint a gazdasági elképzelések. Karel Kaplan szerint³⁶ a prágai tavasz eseményei más külpolitikai közegekben mentek végbe, mint az 1954–1956-os reformtörekvések. Amíg az 1950-es évek reformmozgalmai jóval több szocialista országot érintettek, és lényegesen szélesebb nemzetközi összefüggések között játszódtak le, az 1960-as évek második felének reformjai csak Csehszlovákiára korlátozódtak. Való igaz, hogy a szocialista blokk már elindult a szétesés útján, Kína és Albánia, illetve a Szovjetunió között komoly ellentétek alakultak ki, továbbá Románia is külön utat kezdett járni, Csehszlovákiának mégsem sikerült bennük szövetségesekre találnia, miközben Berlin, Varsó és Szófia egyre ingerültebben figyelte a prágai eseményeket. A csehszlovák reformok legfeljebb csak a francia és az olasz kommunisták között váltottak ki tetszést. De addigra ez már a szovjet vezetést nem zavarta, mivel lemondott arról, hogy a kommunizmus a belátható jövőben Nyugat-Európában is győzhet.

Ha a reformot magát kevésbé, Ota Šik munkásságát többen értékelték. Alec Nove a következőket írja: „Šik [Brusnál] még tovább ment, és (...) egy meglehetősen kidolgozott alternatív gazdasági modellt adott, mely sem nem »szovjet szocialista«, sem nem kapitalista. (...) Bár kétségtelenül befolyásolta őt marxista neveltetése, ugyancsak hatottak rá a szülőhazájában, Csehszlovákiában szerzett negatív tapasztalatok is, olyannyira, hogy a »szocializmus« szó gyakran szerepel nála így, idézőjelben, és vele kapcsolatban mindig a szovjet változatra gondol, amivel szemben (érthető módon) elég nagy ellenszennvel viseltetik. A lényegyet tekintve azonban az ő harmadik útja egy demokratikus-szocialista út, és ennek is kell tekintenünk.”³⁷

A mai szlovák történészek³⁸ abban látják a Šik által szorgalmazott reformok egyik negatívumát, hogy *A szocialista áruviszonyok problematikájához* (K problematice socialistických božných vztahů) című könyvében Csehszlovákiára mint monolit államra tekintett, Szlovákiát egyáltalán meg sem említette. Ez részben az állam aszimmetrikus kialakításából eredhet, de részben a szocialista csehszlovák állam gazdaságának ágazati irányításából is.

Az üldöztetések nem kerültek el a reformközgazdászokat. Közülük sokan kényszerültek elhagyni a hazájukat. Jiří Kosta összesítése szerint 1968 augusztusa után 35 olyan szakember emigrált, akik neves európai, amerikai és ausztráliai intézményekben gazdaságtudománnyal foglalkoztak. Egy kivételével valamennyien megérték a rendszerváltozást, és volt köztük olyan, mint például Kosta, aki hazatért.³⁹

36 Kaplan, 2000. 154–156

37 Nove, 1990. 139.

38 Londák–Sikora–Londáková, 2002. 180.

39 Kosta, 1991. 826–830.

Az utolsó reformpróbálkozások

Az 1980-as években, a kelet-európai szocializmus utolsó évtizedében, annak ellenére, hogy az egyes országok között a társadalmi és gazdasági divergencia jelentős mértékben előrehaladt, ideológiai téren sokáig nem történt változás. Csehszlovákiában szinte egészen az évtized utolsó évéig nem akadt senki, aki egyáltalán csak gondolni mert volna arra, hogy a rendszer 1989 végére összeomlik. Erre kiváló példa Václav Průcha ma is aktív gazdaságtörténész egyik könyve,⁴⁰ amely hatodik oldalán Klement Gottwaldot idézi. A mozdulatlanság érvényes volt a monetáris politikára is. Az 1989-ben megújított százkoronás bankjegyre a sztálinista csehszlovák diktátor képmását tették.

Az 1980-as évek gazdasági teljesítményének a korlátait azonban a kortárs szakértők is észlelték. Průcha is elismerte,⁴¹ hogy Csehszlovákia műszaki téren elmaradt a legfejlettebb nyugati államok mögött, a gazdasági egyenlőtlenség mélyül, a KGST-tagországok többségében infláció figyelhető meg, a belső piacok stagnálnak, a beruházások csökkennek, az államháztartási hiány emelkedik, illetve nő az eladósodás a kapitalista országokkal szemben. A KGST-n belüli kooperáció sem sikeres.

A gondok sokasodását a politikai vezetés is kezdte érezni. Az utolsó átfogó gazdasági reformra Csehszlovákiában 1987-ben került sor. A CSKP *A Csehszlovák Szocialista Köztársaság gazdasági mechanizmusának alapelvei* (Zásady preštavby hospodárskeho mechanizmu Československej socialistickej republiky) címmel 1987. januárban adta közre elképzeléseit, melyeket a CSKP KB decemberi ülésén fogadtak el. Az átalakítást úgy jellemezték, mint „az 1948 februárja óta a legforradalmibb változás a társadalmi-gazdasági folyamatok irányítása terén”. A következő év februárjában hozták nyilvánosságra *A CSSZSZK gazdasági mechanizmusa átalakításának komplex dokumentuma* (Komplexní dokument pro preštavbu hospodárskeho mechanizmu ČSSR) című iratot. A változtatás egyik legfontosabb elemét az jelentette, hogy növelni kívánták a gazdasági szervezetek önállóságát és felelősségvállalását. Ennek része volt a gyártás és a külkereskedelem újfajta gazdasági és szervezeti összekapcsolása. A reform kiterjedt a jogszabályi változtatásokra is. Mindezen átalakítások a 9. ötéves terv (1991–1995) részét képezték volna. A változtatások stratégiai célja egy új minőségű gazdasági növekedés elérése, a gazdaságpolitika szociális orientációjának növelése, továbbá a demokratikus centralizáció olyan formájának a kialakítása lett volna, amely a kollektívákat és az egyéneket hatékonyabb gazdálkodásra ösztönzi.⁴²

40 Průcha, 1989. 6.

41 Průcha, 1989. 225–226.

42 Průcha, 1989. 213–215.; Průcha, 2009. 702.

Összefoglalás

A szocialista rendszer, pontosabban annak legnagyobb és legerősebb országa, a Szovjetunió, jelentős konformitást várt el a többi tagországtól. Az egység a legteljesebben 1953-ig érvényesült, majd Sztálin halála után kisebb-nagyobb mértékben kezdtek megjelenni az egyedi sajátosságok. Csehszlovákiában 1953-ban és 1968-ban tört ki jelentősebb ellenállás, de ezt követően a szocialista berendezkedés egészen 1989 késő őszeig különösebb társadalmi megrázkódtatás nélkül működött. Csehszlovákiában viszonylag kevésszer kíséreltek meg nagyobb horderejű gazdasági reformot bevezetni. A mélyreható gazdasági változásoktól való ódzkodás mögött politikai megfontolások is meghúzódtak. Jellemzően a husáki időszakra volt igaz, hogy a politikai vezetés – jelentős részben a magyarországi tapasztalatok alapján – arra a következtetésre jutott, hogy a reformokkal való próbálkozás instabilitáshoz vezet, márpedig a legfontosabb cél a nyugalom megőrzése.

A csehszlovák gazdaságtörténészek máig kiemelik a tervgazdálkodás bevezetésének indokolt voltát, és ezt azzal is magyarázzák, hogy a második világháború után Nyugat-Európában, de az Egyesült Államokban már az 1930-as években alkalmazták.⁴³ A Nyugaton a második világháború után folytatott tervezés azonban nem azonos a kelet-európai tervgazdálkodással, mivel ott a tervek indikatívak voltak, nem tartalmaztak kötelező mutatókat, azokat nem bontották le, nem rendeltek a feladatokhoz erőforrásokat, a tervek nem fogták át az egész gazdaságot stb.

A szlovák történelmi felfogás szerint a reformok pozitív hozadékai ellenére a keleti országrészben a negatív hatások markánsabban jelentkeztek. Ez abban gyökerezett, hogy az országban a hatalomgyakorlás aszimmetrikus volt, illetve kevésbé vették figyelembe a szlovák specifikumokat.⁴⁴

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bálek

1998 Bálek, Alexej: Vývoj výkonnosti československé a české ekonomiky v 70. letech. In: *Acta Oeconomica Pragensis*, 6. (1998) 5. sz. 101–128.

Barnovský

1993 Barnovský, Michal: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava, 1993.

Beneš

1999 Beneš, Eduard: *Demokracie dnes a zítra*. Praha, 1999.

43 Průcha, 2009. 151–152.; Šulc, 1996. 9–12.

44 Londák, 2010. 219.

Goldmann–Kouba

1967 Goldmann, Josef – Kouba, Karel: *Hospodářský růst v ČSSR. Úvod do teorie ekonomického růstu za socialismu a experimentální pokus o aplikaci modelu Kaleckého na statistická data*. Praha, 1967.

Historická statistická ročenka

1985 *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha, 1985.

Ivantyšynová

1987 Ivantyšynová, Tatiana: *Česi a Slováci v ideológii ruských slavianofilov (40. – 60. roky 19. storočia)*. Bratislava, 1987.

2011 Ivantyšynová, Tatiana: Rusko a zápas o Štúra v slovenskej politike. In: *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Ed.: Ivantyšynová, Tatiana et al. Bratislava, 2011. 48–55.

Janos

2003 Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Bp., 2003.

Kaplan

2000 Kaplan, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno, 2000.

Kinčok

2012 Kinčok, Branislav: Takzvaný buržoázny nacionalizmus a vnútrostranícky boj v KSS 1948–1951. In: *Český a slovenský komunizmus (1921–2011)*. Ed.: Kalous, Jan – Kocian, Jiří. Praha, 2012. 106–116.

Kosta

1991 Kosta, Jiří: O pracích českých a slovenských ekonomů v exilu, 1948–1990. In: *Politická ekonomie*, 39. (1991) 9–10. sz. 825–837.

Kubů–Pátek

2000 Kubů, Eduard – Pátek, Jaroslav: *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha, 2000.

Lipták

1998 Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, 1998.

Londák

1999 Londák, Miroslav: *Otázky industrializácie Slovenska (1945–1960)*. Bratislava, 1999.

2010 Londák, Miroslav: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava, 2010.

Londák–Sikora–Londáková

2002 Londák, Miroslav – Sikora, Stanislav – Londáková, Elena: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava, 2002.

Nove

1990 Nove, Alec: *A megvalósítható szocializmus*. Bp., 1990.

Pernes

2003 Pernes, Jiří: *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha, 2003.

Průcha

1989 Průcha, Václav: *Ekonomický vývoj Československa a aktuálne otázky hospodárskej politiky*. Bratislava, 1989.

1996 Průcha, Václav: Hospodářská politika a vývoj československého hospodářství v období od roku 1960 do 21. srpna 1968. In: *Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945–1992)*. Ed.: Průcha, Václav. Praha, 1996. 107–149. (Acta Oeconomica Pragensia, 4.)

2009 Průcha, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 2. díl. Období 1945–1992*. Brno, 2009.

Renner–Samson

1993 Renner, Hans – Samson, Ivo: *Dejiny Československa od roku 1945*. Bratislava, 1993.

Šik

1968 Šik, Ota: *Plán a trh za socializmu*. Praha, 1968.

1990 Šik, Ota: *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*. Zürich–Praha, 1990.

Stark

1987 Stark Antal: *Tervgazdálkodás és gazdaságirányítás*. Bp., 1987.

Šulc

1998 Šulc, Zdislav: *Stručné dějiny reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno, 1998.

2000 Šulc, Zdislav: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu, 1968–1989*. Praha, 2000.

ZSOLT HORBULÁK

ECONOMIC REFORM ATTEMPTS IN SOCIALIST CZECHOSLOVAKIA

There were several factors which supported or hindered the introduction of communist system. Those were among others the historical connection to Slavic Russia, the economic strength or the attitude towards the common ownership. In Czechoslovakia there were only two attempts to improve the efficiency of economy. The first attempt or the Rozsypal's reform was carry out between 1957 and 1960. This was a belated reaction to process of destalinisation or the new course, the new form of economic command ordered by Moscow. The changes were only organizational and were not accompanied by political. The second reform was named by Ota Šik and was realized from 1965 to 1968. This reform was much comprehensive than the earlier one and was ready to introduce some market elements to economy, but the reform period was too short to initiate new ideas. The relief of the political climate led to Prague Spring. However, this was changes were unacceptable for USSR. In September 1968 Šik was emigrated and all reform ideas were buried until 1989.